

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Обґрунтовано вплив структури ВВП, ступеня залежності від імпорту паливно-енергетичних ресурсів та енергоємності ВВП, а також значення реального обмінного курсу національної грошової одиниці на рівень конкурентоспроможності національної економіки. Визначено заходи щодо підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки України.

Ключові слова: *конкурентоспроможність національної економіки, структура ВВП, якісні параметри ВВП, енергоємність ВВП, індекс реального обмінного курсу.*

Питання конкурентоспроможності для України постає і постійно зростає в умовах утвердження ринкової економіки та інтеграції її до міжнародних організацій. Особливої актуальності воно набрало після вступу України до СОТ, оскільки для країни відкриваються потенційні позитивні можливості міжнародного економічного співробітництва. Проте, сам по собі такий вступ не означає автоматичного створення інституціональних механізмів практичної реалізації цих можливостей. Як показує досвід багатьох країн, реалізація позитивного потенціалу потребує усунення низки ймовірних й реальних ризиків, а саме затягування країни в експортну модель розвитку, погіршення структури експорту, унаслідок зростання експорту сировинної і низькотехнологічної продукції.

Вступ України до СОТ означає підвищення рівня відкритості економіки, що полегшує доступ іноземних товарів і послуг на українські ринки і ставить її перед небезпекою перетворення на країну з вузькою міжнародною спеціалізацією та посиленням залежності від імпорту.

У зв'язку з цим дослідження стану конкурентоспроможності національної економіки України *представляють значний науковий і практичний інтерес* і можуть сприяти розробці обґрунтованих заходів щодо її підвищення.

Різноманітним аспектам забезпечення конкурентоспроможності економіки України приділено значну увагу в *наукових роботах* Я. Базилюк, Я. Белінської, В. Гейця, Н. Гражевської, Б. Губського, Я. Жаліла, Б. Кваснюка, Д. Лук'яненка, Д. Пахомова, А. Поручника, П. Пуцентайла, Н. Тарнавської, О. Шнипко.

Існують різні підходи до визначення економічної категорії конкурентоспроможності національної економіки. Згідно з визначенням ОЕСР, національна конкурентоспроможність – це здатність країни за умов вільних та прозорих ринкових відносин виробляти товари і послуги, які відповідають вимогам міжнародних ринків, і одночасно підтримувати та підвищувати протягом тривалого часу реальні доходи свого населення [1, 54]. Співзвучною такому доходу є позиція українських науковців, які трактують конкурентоспроможність національної економіки, як зу-

мовлене економічними, соціальними і політичними факторами стійке становище країни або її виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках; здатність країни в умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки виробляти товари і послуги, що відповідають установленим міжнародним стандартам, спроможність країни забезпечувати соціально-економічну оптимальність за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх факторів і на цій основі підвищувати рівень реальних доходів населення та підтримувати його у довгостроковій перспективі [2].

І. Пилипенко вважає, що конкурентоспроможність національної економіки необхідно розглядати не тільки чисто з економічної й економіко-географічної точок зору, а також додавати якісну оцінку розвитку конкурентних переваг країни у світовому господарстві [3]. На думку Ю. Пахомова, конкурентоспроможність – це обумовлені економічними, соціальними і політичними факторами позиції країни або товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках. В умовах відкритої економіки вона може визначатися здатністю країни протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і на ринках третіх країн [4]. Я. Базиліук визначає конкурентоспроможність національної економіки, як економічну категорію, що характеризує стан суспільних відносин у державі щодо забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва, адаптованого до змін світової кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розкриття національних конкурентних переваг та досягнення кращих, ніж у конкурентів, соціально-економічних параметрів [5].

Я. Жаліло, Я. Базиліук та Я. Белінська висувають думку, яка дозволяє трактувати конкурентоспроможність національної економіки, як здатність економічної системи забезпечувати соціально-економічну оптимальність за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників [6, 13]. Б. Губський, І. Крючкова вважають, що конкурентоспроможною є така національна економіка, яка у своєму розвитку забезпечує стійке зростання життєвих стандартів населення країни; досягнення і утримання національними виробниками таких позицій у світовій економіці, коли їхні товари і послуги успішно реалізуються на міжнародних ринках [7, 8]. П. Пуцентайло висловлює думку, що конкурентоспроможність національної економіки є складним багатоаспектним поняттям, важливим узагальнюючим показником рівня розвитку економіки, котрий характеризує усі сторони соціально-економічного розвитку [9].

Як зауважує Н. Гражевська, сучасні постіндустріальні тенденції та поглиблення глобалізаційних процесів модифікують існуючі підходи визначення критеріїв конкурентоспроможності національних економік, систему формування відповідних переваг і логіку конкурентної боротьби. Урізноманітнюються фактори національної конкурентоспроможності, які дедалі сильніше визначаються такими нетрадиційними чинниками, як якість державного управління, соціальна солідарність і менталітет суспільства. Інституційна система та інституційна динаміка перетворюються на провідний фактор національної конкурентоспроможності. За умов глобалізації країни конкурують у виборі інституційних структур і стратегій формування національних моделей перетворень, тобто конкурентоспроможність національної економіки в постіндустріальному вимірі є виявом ефективності соціально-економічної системи [1, 58].

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що вагома складова конкурентоспроможності національної економіки формується на макрорівні і кількісно та якісно характеризується основними макроекономічними показниками, котрі відображають рівень соціально-економічного розвитку країни.

Метою даного дослідження є обґрунтування методологічних підходів щодо формування структури, інституційних засад та шляхів досягнення кількісного і якісного рівня макроекономічних показників, що забезпечують конкурентоспроможність національної економіки України.

Найважливіші критерії конкурентоспроможності національної економіки відображені у зведеному індексі конкурентоспроможності – комплексному інтегральному показникові порівняльної конкурентоспроможності країн, який розраховується на базі комбінації відносних величин. Так, у доповідях про глобальну конкурентоспроможність, які періодично публікуються в рамках світового економічного форуму в м. Давосі (Швейцарія), рейтинг конкурентоспроможності країни визначається за зведеним індексом, який розраховується на основі наступних чинників: відкритість економіки, рейтинг держави, фінансовий стан держави, рівень розвитку інфраструктури, рівень розвитку технологій, управління, рівень розвитку продуктивних сил, інституційне забезпечення соціально-економічного розвитку.

Україна бере участь в обстеженнях міжнародної конкурентоспроможності, що проводяться в рамках Світового економічного форуму (СЕФ). За даними СЕФ, наша країна перебуває в групі країн з факторно-керованою економікою, рейтинг якої за індексом глобальної конкурентоспроможності є низьким.

Так, за 2005–2007 рр. індекс глобальної конкурентоспроможності України знаходився приблизно на рівні 3,6 (за найвищого значення цього показника 5,81). Це означає, що за сучасних умов національна економіка значно більше програє в глобальних світових господарських відносинах, гостро відчуваючи на собі дію несприятливих інтеграційних факторів: «втечі» капіталу, хронічного дефіциту торговельного балансу і погіршення умов формування платіжного балансу та Державного бюджету країни, спад виробництва.

Падіння темпів приросту ВВП протягом останніх років, які викликані світовою економічною кризою, супроводжуються відповідними змінами в його складових. Дослідження пропорцій у формуванні ВВП дає можливість визначити напрямки нарощування конкурентоспроможності національної економіки, а також джерел виникнення інституціональних та господарських дисбалансів, з окресленням економічних перспектив і соціальних наслідків для суспільства.

У таблиці 1 наведено дані щодо структури ВВП України за категоріями доходу впродовж 2000–2008 років. Аналіз даних табл.1 свідчить про незначне зростання оплати праці найманих працівників – 42,3% у 2000 році і 49,0% у 2008 році. В той же час валовий прибуток, змішаний дохід зменшився з 40,9% до 38,5%, а податкова складова в структурі ВВП зменшилася з 16,8% до 12,5%, отже в структурі ВВП за категоріями доходу за вказаний період не відбулося значних змін. Аналіз світової практики формування структури ВВП за категоріями доходу вказує на те, що структура ВВП за категоріями доходу розвинутих країн суттєво відрізняється від вищенаведеного: в середньому оплата праці найманих працівників складає 60%, валовий прибуток, змішаний дохід 28%, а податкова складова 12%.

Дані про структуру ВВП України за категоріями кінцевого використання наведено в таблиці 2. Аналіз структури ВВП за категоріями кінцевого використання показує, що кінцеві споживчі видатки у 2000 р. склали 75,2%, а у 2008 році 79,2% при цьому видатки домашніх господарств зросли з 54,3% до 60,7%, а видатки сектора загального державного управління скоротилися з 18,6% до 17,7%. Таке скорочення свідчить про загострення проблем з фінансуванням видатків на освіту і охорону

здоров'я. Валове нагромадження основного капіталу в структурі ВВП у 2000 році складало 19,7%, а в 2008 році 27,2%, проте з урахуванням рівня інфляції, фактично, не відбулося реального валового нагромадження основного капіталу.

Таблиця 1

**Структура ВВП України за категоріями доходу
впродовж 2000–2008 рр.*(відсотків)**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Валовий внутрішній продукт	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Оплата праці найманих працівників	42,3	42,3	45,7	45,7	45,6	49,1	49,4	48,8	49,0
Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт	16,8	13,4	12,2	11,3	10,2	12,7	13,5	12,2	12,5
На продукти	15,2	11,6	10,9	10,8	9,3	12,0	12,9	11,9	12,9
Інші витрати пов'язані з виробництвом	1,6	1,8	1,3	1,2	0,9	0,7	0,6	0,3	-0,4
Валовий прибуток, змішаний дохід	40,9	44,3	42,1	43,0	44,2	38,2	37,1	39,0	38,5

* – Складено за даними Держкомстату України.

Чистий експорт у структурі ВВП у 2000 році складав 5%, починаючи з 2006 року він мав від'ємне значення і у 2008 році становив – 8,1%. Такий стан свідчить про погіршення конкурентоспроможності українських товарів і послуг. Так, експорт українських товарів і послуг у 2000 році складав 62,4%, а у 2008 році 46,8%, імпорт відповідно 57,4% та 54,9%, таким чином від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі було спричинене зменшенням частки експорту у структурі ВВП.

Таблиця 2

**Валовий внутрішній продукт України за категоріями
кінцевого споживання впродовж 2000-2008 рр*(%)**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008***
Валовий внутрішній продукт	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Кінцеві споживчі витрати **	75,2	76,6	75,4	75,4	71,2	76,5	78,1	77,5	79,2
Валове нагромадження основного капіталу	19,7	19,7	19,2	20,6	22,6	22	24,6	27,5	27,2
Експорт товарів і послуг	62,4	55,4	55,1	57,8	63,6	51,5	46,6	44,8	46,8
Імпорт товарів і послуг	-57,4	-53,8	-50,7	-55,2	-56	-50,6	-49,4	-50,5	-54,9

* – Складено за даними Держкомстату України.

** – За винятком операцій з військовою технікою, що перебувала у використанні.

*** – Попередні дані.

За видами економічної діяльності структура ВВП формується як сільськогосподарським сектором і добувною промисловістю, так і продукцією переробної промисловості та сферою послуг.

Дані про структуру ВВП України за видами економічної діяльності впродовж 2001–2008рр. наведено в таблиці 3. У 2008 році частка валової доданої вартості

у структурі ВВП складала 43,7%. У 2001 році частка аграрного сектора у валовій доданій вартості складала 14,4%, частка переробної промисловості 17,4%, а частка послуг 31,3%. За видами економічної діяльності частка валової доданої вартості у 2008 році виглядала наступним чином: в аграрному секторі – 6,7%, в добувній промисловості – 5,2%, в переробній промисловості – 18,9%, а у сфері послуг – 31,8%.

Таблиця 3

**Структура ВВП України за видами економічної діяльності
впродовж 2001-2008рр.*(у фактичних цінах; млн.,грн.)**

Роки	Валовий внутрішній продукт (валова додана вартість)	Сільське господарство (валова додана вартість)	Добувна промисловість (валова додана вартість)	Переробна промисловість (валова додана вартість)	Сфера послуг (валова додана вартість)
2001	280030	29421	8513	35592	2806
2002	302814	29418	10016	40386	3148
2003	363487	29059	10854	40386	4280
2004	496942	37258	12518	64124	5275
2005	607029	40542	17939	86863	7402
2006	708056	41006	22064	109416	13009
2007	930261	47417	31695	14328	22098
2008	1255470	64297	49714	179644	36537

* – Складено за даними Держкомстату України.

Невідповідність структури ВВП України тим показникам, яких досягли розвинуті країни, посилюється міжнародними конкурентними впливами: занепадом внаслідок сировинно-технологічного розбалансування або навпаки – ресурсним і кон'юнктурним доповненням у структурі експортно-імпортного сальдо. У такому випадку радикальна відмінність визначається властивостями переважних експортних товарних груп, які мають принципово різні якісні джерела конкурентної переваги. Якщо інтеграція у міжнародне економічне співтовариство забезпечується за рахунок освоєння нових знань і технологій, розвитку НДДКР та інноваційного виробництва, то розвиток національної економіки здійснюється зростанням продуктивності праці у межах інноваційних технологій, що вимагає залучення високоосвіченої, кваліфікованої робочої сили з високим рівнем оплати праці. Потреба національної економіки в такій робочій силі впливає як на вимогу до рівня освіти, так і на загальні життєві стандарти, формуючи стабільний середній клас і соціальну макроструктуру, перспективну для впевненого розвитку.

Інтеграція у світову економіку, що базується на експорті продукції переважно добувної промисловості та галузей, що здійснюють первинну обробку і збагачення сировини для виготовлення напівфабрикатів, не вимагає використання в таких видах економічної діяльності високих технологій та нових знань. Вироблені при цьому товари характеризуються як масові та мають стандартні уніфіковані параметри, а найперспективнішою конкурентною перевагою є ціновий демпінг. У такому випадку економічно виправданою конкурентною стратегією є «фокусування на затратах», яке забезпечується не інноваційним удосконаленням, а екстенсивним

збільшенням обсягів виробництва. Резерви такого шляху швидко вичерпуються, тому зростання прибутку відбувається за рахунок зниження оплати праці та скорочення затрат на вдосконалення виробничих засобів. Це не сприяє зростанню заробітної плати національного виробника, обмежує внутрішню купівельну спроможність, потребу у високому рівні освіти та науки і технологічному оновленні виробництва. Усе це обмежує передумови для виникнення підприємницької ініціативи та нарощування податкової бази і зниження податкового навантаження на суб'єкти економічної діяльності.

Різні джерела зростання і механізми формування ВВП призводять до різних соціально-економічних наслідків і шляхів забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Обраний підхід до дослідження джерел нарощування ВВП доповнює загальнотеоретичну сутність уявлення про засади функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності національної економіки України. Його інструментарій дозволяє конкретизувати стан конкурентоспроможності національної економіки відповідно до динаміки реальних змін у макроекономічних показниках.

Збільшення відкритості національної економіки України піддає її зовнішньоекономічним конкурентним впливам. На противагу багатьом розвинутим країнам, в експорті яких переважають наукомістка продукція і новітні технології, структура джерел економічного зростання в Україні складається переважно з сировини й напівфабрикатів. Незважаючи на високий рівень спрацювання основних фондів, інвестуються, переважно, сировинні галузі.

Аналіз показує необхідність нарощування якісних параметрів ВВП у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки України, що вимагає запровадження їх відповідної системи, які дають уявлення про взаємозв'язок економічних джерел і соціальних наслідків для суспільства.

Зростаюча залежність країн світу, в тому числі і України від імпорту енергоносіїв, їх значне подорожчання за останні чотири роки, проблеми з транзитом енергоносіїв, призвели до того, що конкурентоспроможність багатьох економік погіршується.

Дані, що характеризують залежність країн світу від імпорту енергії, енергомісткість ВВП та енергоекологічність виробництва подано в таблиці 4. Аналіз даних табл. 4 показує, що енергозалежність України в загальному обсязі споживання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) у порівнянні з іншими країнами, є значною і складає в середньому 62%. Енергомісткість ВВП України складає в середньому 500кг умовного палива з розрахунку на тисячу доларів США ВВП, що в 2-3 рази перевищує енергомісткість ВВП розвинутих країн.

Враховуючи те, що відкритість економіки України є високою, важливим макроекономічним показником конкурентоспроможності національної економіки України є стан валютного курсу та валютно-курсова політика.

Дані, що стосуються динаміки експорту та імпорту товарів і послуг України, наведено в таблиці 5. Аналіз даних табл. 5 показує, що, починаючи з 2006 року, значно погіршилися показники сальдо торговельного балансу та індекс реального обмінного курсу. Ці обставини серйозно ускладнюють макроекономічну ситуацію в Україні, роблять національну валюту надто чутливою до коливань на міжнародних ринках, що становить серйозну загрозу перспективам економічного зростання і конкурентоспроможності національної економіки.

Таблиця 4

**Порівняльна характеристика енергетичної складової
 макроекономічної конкурентоспроможності України та окремих країн світу
 (за даними 2005-2008 рр.)**

Країни	Енергозалежність, % імпорту в загальному обсягу споживання ПЕР	Енергоємність ВВП кг у.п./тис. дол ВВП (за ПКС 2000р.)	Енергоекологіч- ність виробництва, т CO ₂ /т у.п. ПЕР
США	64	220	2,5
Японія	92	160	2,3
Німеччина	62	160	2,4
Франція	50	160	1,4
Фінляндія	56	260	1,8
Чехія	27	270	2,6
Угорщина	58	180	2,2
Польща	12	210	3,2
Україна	62	500	2,17

* – Складено за: Key world energy statistics, 2009, IEA.

Таблиця 5

Динаміка експорту та імпорту України у 2000-2008*рр.

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Сальдо торгового ба- лансу, млн.дол. США	1406	1402	3173	2891	6909	2531	-1617	-5918	-14520
Сальдо поточного рахунку до ВВП, %	3,9	3,7	7,5	5,8	10,6	2,9	-1,5	-4,2	-4,8
Експорт товарів та послуг, млн.дол. США	19248	21086	23351	28953	41291	44378	50232	64001	85612
Темпи росту експорту товарів і послуг, %	120,3	100,6	110,7	124	142,6	107,5	113,2	127,4	133
Імпорт товарів і послуг, млн.дол.США	17947	20473	21494	27665	36313	43707	53307	71877	-10013
Темпи росту імпорту товарів і послуг, %	118,9	100,8	105	128,7	131,3	120,4	122	134,8	139
Індекс номінального курсу гривні на кінець року, %	104,2	97,5	99,4	100,02	100,4	105,1	100	100	110
Індекс реального обмінного курсу, %, ** (+) приріст, (-) зниження	18,1	1,3	-1,76	5,96	8,8	1,89	8,14	13,54	12,9

* – Розраховано за даними [10; 11; 12].

** – індекс реального обмінного курсу є одним з фундаментальних показників конкурентоспроможності країни. Його приріст означає зниження конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг.

За результатами дослідження і з використанням досвіду розвинутих країн орієнтирами для макроекономічних показників підвищення конкурентоспроможності національної економіки України мають бути:

- за доходами – збільшення частки оплати праці найманих працівників до 60–65%; скорочення частки податків і субсидій на виробництво та імпорт до 10–15%; скорочення частки валового прибутку, змішаного доходу до 25–30%;
- за категоріями кінцевого споживання – збільшення частки домашніх господарств до 55–60%, при незмінній частці сектора загального державного управління і валового нагромадження основного капіталу та нульового сальдо чистого експорту);
- за видами економічної діяльності – скорочення часток промисловості до 50–52% та сільського господарства до 15–18%; збільшення частки інших її видів (фінансової діяльності, освіти, охорони здоров'я) до 30–35%;
- в енергетичній політиці – зниження енергозалежності економіки України до 42%; зниження енергомісткості ВВП до рівня країн Центральної і Східної Європи;
- у сфері валютного регулювання – підтримання індексу реального обмінного курсу на рівні, що відповідає оптимальному стану платіжного балансу України.

Література

1. Гражевська Н. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в глобальному і постіндустріальному вимірі / Н. Гражевська / *Економіка України* 2008. – № 9. – С. 54–62.
2. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації (за ред. Я. А. Жаліла., К. – НІСД, – 2005. – С. 13.
3. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И. В. Пилипенко. – Смоленск: Ойкумена. 2005. – 496 с.
4. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному середовищі / Ю. М. Пахомов, Д. В. Лук'яненко, Б. В. Губський. – К.: Україна, 1997 – 237 с.
5. Базиліук Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення: монографія / Я. Б. Базиліук. – К.: НІСД. 2002 – 132 с.
6. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базиліук, Я. В. Белінська та ін.: за ред. Я. А. Жаліла – К.: НІСД. 2005 – 388 с.
7. Губський Б. В. Конкурентоспроможність економіки України. Посттрансформаційна перспектива / Б. В. Губський – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.
8. Конкурентоспроможна економіка України: стан і перспектива підвищення / за ред. д-ра екон. наук І. В. Крючкової – К.: Основа, 2007 – 488 с.
9. Пуцентайло П. Сутнісні аспекти конкурентоспроможності на різних рівнях управління економікою / П. Пуцентайло / *Вісник Тернопільського національного економічного університету* / - 2009 – Випуск 4 – с. 32–42.
10. Бюлетень Національного банку України.//bank.gov.ua.
11. *Международный валютный фонд*//www/imf/org.
12. *Платіжний баланс України за 2000-2008pp*//bank.gov.ua.

Редакція отримала матеріал 24 вересня 2010 року.